

КУЛІБАБА О. О.

аспірант кафедри правосуддя

та філософії,

*(Сумський Національний аграрний
університет)*<https://orcid.org/0009-0006-2031-1027>

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.65>**ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ,
ЗАВДАНИХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПОЗОВУ**

У статті досліджуються особливості правового регулювання відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, як одного зі способів захисту прав та законних інтересів осіб. Розглядається порядок реалізації права на відшкодування збитків на підставі ст. 159 Цивільного процесуального кодексу України, а також теоретичні та практичні аспекти цього питання. Автор акцентує увагу на необхідних юридичних фактах для виникнення права на відшкодування у випадках, коли заходи забезпечення позову призводять до негативних наслідків.

Окремо проаналізовано наукові підходи, що вказують на відсутність необхідності доведення вини чи протиправності дій заявника (позивача), який ініціював заходи забезпечення позову. Такий підхід виправданий з огляду на процесуальні ризики, що виникають у разі відмови у задоволенні позовних вимог за первісною справою. У статті детально розглянуто наслідки негативного результату для заявника (позивача) та ризики для іншої сторони, що виникають у зв'язку зі збитками. Особлива увага приділяється відшкодуванню збитків за рахунок зустрічного забезпечення.

Автором проаналізовано процесуальні строки для подання позову про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, у частині збереження зустрічного забезпечення. Запропоновано збільшити цей строк з двадцяти до дев'яноста днів, що надасть позивачам більше можливостей для підготовки та збирання доказів, необхідних для ефективного захисту прав та інтересів.

Запропоновані зміни до Цивільного процесуального кодексу України спрямовані на підвищення ефективності правозастосовної практики. Описані проблеми та пропозиції можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень і вдосконалення процесуального законодавства, що підвищить захист учасників судового процесу.

Ключові слова: позивач, відповідач, відшкодування збитків, забезпечення позову, заходи забезпечення позову, зустрічне забезпечення.

Kulibaba O. O. Procedural aspects of compensation for damages caused by securing a claim

The article examines the peculiarities of the legal regulation of compensation for damages caused by securing a claim as one of the ways to protect the rights and legitimate interests of individuals. The procedure for exercising the right to compensation based on Article 159 of the Civil Procedure Code of Ukraine, as well as the theoretical and practical aspects of this issue, are considered. The author focuses on the necessary legal facts for the emergence of the right to compensation in cases where securing a claim leads to negative consequences.

Scientific approaches are analyzed separately, indicating that there is no need to prove the fault or illegality of the actions of the applicant (plaintiff) who initiated the securing of the claim. This approach is justified due to the procedural risks that arise in the event of a refusal to satisfy the claim in the original case. The article also thoroughly examines the consequences of a negative result for the applicant (plaintiff) and the risks for the other party arising from the damages. Special attention is paid to compensation for damages through counter-security.

The author analyzes the procedural time limits for filing a claim for compensation for damages caused by securing a claim, specifically in terms of preserving counter-security. It is proposed to extend this period from twenty to ninety days, which will provide plaintiffs with more opportunities to prepare and gather the necessary evidence to effectively protect their rights and interests.

The proposed amendments to the Civil Procedure Code of Ukraine are aimed at improving the efficiency of legal practice. The described problems and proposals may serve as a basis for further scientific research and the improvement of procedural legislation, which will enhance the protection of participants in the judicial process.

Key words: *plaintiff, defendant, compensation for damages, securing a claim, measures to secure a claim, counter-security.*

Вступ. Забезпечення позову є важливим процесуальним інститутом у цивільному судочинстві, який спрямований на захист інтересів позивача та гарантування виконання судових рішень. Однак заходи забезпечення позову можуть мати негативні наслідки для відповідача або інших осіб, чії права були обмежені. У зв'язку з цим виникає необхідність ефективного правового регулювання механізму відшкодування збитків, завданих такими заходами. Ця проблема є актуальною, оскільки без належного механізму компенсації можуть порушуватися права учасників судового процесу, що підриває принцип рівності сторін та справедливості судового розгляду.

Наукові дослідження та публікації таких фахівців, як Н.С. Алексеєва, Н.В. Іванюта, В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, О.С. Захарова, О.О. Грабовська, М.М. Ясинок та інших, уже висвітлювали різні аспекти забезпечення позову та відшкодування збитків. Особливу увагу вони приділяли правомірності застосування таких заходів, їх пропорційності, а також можливим негативним наслідкам для відповідача та інших осіб. Проте питання відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, залишаються недостатньо дослідженими, особливо щодо процесуальних строків і практики застосування зустрічного забезпечення як інструменту для захисту інтересів позивача у справах про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз правового регулювання механізму відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову, з особливою увагою до процесуальних аспектів та наукових підходів до цієї проблематики. Дослідження спрямоване на визначення основних недоліків у процесуальному законодавстві та практиці, а також на розробку рекомендацій щодо їхнього вдосконалення для забезпечення ефективного захисту прав та інтересів учасників судового процесу.

Результати дослідження. Відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, є одним із способів захисту прав та законних інтересів осіб, щодо яких вжито заходи забезпечення позову. Цей спосіб відрізняється від інших способів захисту прав та законних інтересів осіб, щодо яких вжито заходи забезпечення позову, тим, що права та законні інтереси зазначених осіб вже порушені забезпеченням позову, і таке порушення призвело до заподіяння збитків. Рішення суду, яким завершено розгляд справи, опосередковано підтверджує протиправність застосування заходів забезпечення позову проти вказаних осіб. Тому у цих осіб виникає право на відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, звідки випливає, що наведений спосіб має компенсаторний характер. Реалізація цього права особою, якій

було завдано збитки внаслідок заходів забезпечення позову, вжитих за ініціативою особи, яка звернулася до суду, має на меті відновити стан речей, що існував до подання зазначеної заяви. У разі неможливості такого відновлення постраждала особа повинна отримати належну компенсацію.

Порядок реалізації права відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, визначається ст. 159 ЦПК України. Згідно з ч. 1 згаданої статті у випадку закриття провадження або залишення позовної заяви без розгляду з інших, ніж зазначені у частині першій статті 155 цього Кодексу підстав, або у випадку ухвалення рішення суду (третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу) щодо повної або часткової відмови у задоволенні позову відповідач або інша особа, чий права або охоронювані законом інтереси порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення позову, має право на відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, за рахунок особи, за заявою якої такі заходи забезпечення позову вживалися [1].

Таким чином, необхідна сукупність наступних юридичних фактів та умов для виникнення у особи права на відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову: 1) вжиття судом заходів забезпечення позову на підставі заяви про забезпечення позову; 2) завершення розгляду справи не на користь особи, яка подавала заяву про забезпечення позову (закриття провадження у справі, залишення позовної заяви без розгляду, повна або часткова відмова у задоволенні позову); 3) наявність збитків у особи, щодо якої були застосовано заходи забезпечення позову; 4) причинно-наслідкових зв'язок між застосованими заходами забезпечення позову та збитками.

Усталеною є практика Верховного Суду з приводу того, що для застосування такої міри відповідальності, як відшкодування шкоди, необхідно є наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення, а саме протиправності поведінки, шкоди, причинного зв'язку між протиправною поведінкою та завданою шкодою, вини. За відсутності хоча б одного з цих елементів цивільно-правова відповідальність не настає (див. зокрема постанову Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 707/2047/22) [2].

У науковій доктрині переважає думка, що для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди необхідна наявність таких загальних умов: а) шкода; б) протиправність поведінки заподіювача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і її результатом – шкодою; г) вина заподіювача шкоди [3, 185].

Водночас для виникнення зобов'язання щодо відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, немає необхідності доводити вину чи протиправність дій особи, яка зверталася із заявою про забезпечення позову. Це пов'язано з тим, що така особа могла дійсно вважати, що має право на судовий захист своїх прав та інтересів, і очікувати позитивного рішення на свою користь. Проте, незалежно від результату, ця особа несе ризик можливих наслідків своїх процесуальних дій. Такий підхід відповідає принципу змагальності сторін у цивільному судочинстві.

Марцинкевич С. А., розглядаючи питання відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову в адміністративному судочинстві, робить доречний висновок, що підстави, визначені процесуальним законом для відшкодування таких збитків, дозволяють стягнути збитки з особи навіть у випадках, коли дії ініціатора заходів забезпечення позову були правомірними і відсутня його вина у понесенні відповідачем або іншими пов'язаними особами збитків [4, 194].

Разом з тим, Г.С. Буга зауважує, що для відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, у процесуальному законі встановлені винятки із загального правила, встановленого нормами матеріального права, зокрема відшкодування таких збитків має здійснюватися незалежно від вини [5, 21].

Так, за загальним правилом, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, які порушують особисті немайнові права фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана їхньому майну, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала (ч. 1 ст. 1166 ЦК України). В свою чергу ч. 4 цієї статті встановлює, що

шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, передбачених цим Кодексом або іншим законом [6].

Вважаємо, що суд, розглядаючи позов про відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, повинен застосовувати положення ч. 4 ст. 1166 ЦК України та ст. 159 ЦПК України. Поєднання цих норм надає позивачу реальну можливість отримати компенсацію за збитки, завдані забезпеченням позову, і забезпечити відповідну сатисфакцію від заявника заходів забезпечення позову.

Справа про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, має безпосередній зв'язок із первісною справою, в межах якої було ухвалено рішення про застосування заходів забезпечення позову, що спричинили відповідні збитки. Похідний характер такої справи обумовлює спрощену процедуру доказування порівняно зі справою про відшкодування збитків, а також обов'язкове врахування судом обставин, які вже були встановлені при розгляді первісного спору (преюдиція).

Отже, у справах про відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, на відміну від інших справ про відшкодування шкоди, предмет доказування є більш вузьким, оскільки немає необхідності доводити протиправність дій заподіювача збитків та його вини. Особливість цієї категорії спорів полягає у тому, що до моменту подання позову про відшкодування збитків особа, як правило, вже отримує судові рішення, яке встановлює певні обставини, що мають преюдиційний характер і не підлягають повторному доведенню в цьому провадженні.

Окремої уваги заслуговує питання забезпечення позову в межах справи про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. Якщо в первісній справі судом було вжито заходів зустрічного забезпечення, і позивач подає позов протягом двадцяти днів з моменту набрання законної сили судового рішення, зазначеного у ч. 1 ст. 159 ЦПК України, відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову, здійснюється в першу чергу за рахунок коштів зустрічного забезпечення. Таким чином, судові рішення, яким вирішено питання про застосування зустрічного забезпечення, фактично стає забезпеченням позову в цій справі.

На наш погляд, вказаний двадцятиденний строк є очевидно недостатнім.

По-перше, позивачу (відповідачу за первісним позовом), після набрання законної сили рішенням, яким завершено розгляд справи не на користь відповідача (позивача за первісним позовом), для того щоб зустрічне забезпечення було збережене в похідній справі та фактично стало забезпеченням позову, необхідно протягом двадцяти днів розрахувати збитки, завдані забезпеченням позову (які можуть включати упущену вигоду), зібрати документи, що підтверджують факт понесених збитків та причинно-наслідковий зв'язок між застосованими заходами і відповідними збитками, скласти позовну заяву та подати її до суду.

Варто зазначити, що процесуальний закон встановлює тридцятиденний строк для підготовки апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції. При цьому підготовка скарги не вимагає опрацювання додаткових документів, оскільки, як правило, всі вони вже були подані до суду першої інстанції. Апелянт працює переважно з обґрунтуванням рішення суду та його мотивами, домагаючись ухвалення рішення судом апеляційної інстанції на свою користь. Обсяг правової роботи в такому випадку є значно меншим, ніж при підготовці позову, коли сторона не знає суті заперечень процесуального опонента, не має всіх матеріалів справи та не розуміє позиції суду.

По-друге, встановлення такого короткого строку фактично позбавляє позивача можливості ініціювати та належним чином провести досудове врегулювання спору. Очевидно, що позивач, обираючи між досудовим врегулюванням спору з ризиком не вкластися в двадцятиденний строк і втратити зустрічне забезпечення та терміновим поданням позову до суду з метою збереження зустрічного забезпечення, обере саме судовий порядок вирішення спору. У такому разі відповідач буде позбавлений потенційної можливості виконати своє зобов'язання без судового провадження.

Водночас, якщо відповідач виконає зобов'язання після відкриття провадження у справі про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, оскільки лише з отриманням

позову дізнався про своє зобов'язання та його розмір, і суд у подальшому закрити провадження через відсутність предмета спору, то позивач не зможе компенсувати судові витрати за рахунок відповідача.

По-третє, відповідно до ч. 1 ст. 273 ЦПК України рішення суду першої інстанції набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано [1].

Як встановлено ч. 1 ст. 354 ЦПК України, апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення [1].

При цьому процесуальний закон передбачає, що строк на апеляційне оскарження рішення суду може бути поновлений, якщо рішення не було вручено учаснику справи у день його проголошення або складання, і апеляційна скарга подається протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного тексту рішення суду. Крім того, зазначений строк може бути поновлений у разі пропуску з інших поважних причин (ч. ч. 2, 3 ст. 354 ЦПК України) [1].

Суд апеляційної інстанції у ухвалі про відкриття провадження зупиняє дію оскаржуваного рішення, якщо апеляційна скарга була подана із пропуском строку на апеляційне оскарження, за умови, що суд поновив цей строк.

Розглянемо ситуацію, коли суд першої інстанції ухвалює рішення про відмову в задоволенні позову та скасовує цим рішенням вжиті заходи забезпечення позову. Відповідач (за первісним позовом), після завершення строку на апеляційне оскарження, розуміючи, що рішення суду першої інстанції набрало законної сили і він має двадцятиденний строк для подання позову з метою збереження дії зустрічного забезпечення, подає позов про відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, до суду. У зв'язку з цим суд відкриває провадження у справі за цим позовом. Тим часом позивач (за первісним позовом) подає апеляційну скаргу з пропуском строку, в якій порушує питання про поновлення строку на апеляційне оскарження. Суд апеляційної інстанції поновлює цей строк, відкриває апеляційне провадження та зупиняє дію оскаржуваного рішення. Таким чином, заходи забезпечення позову, скасовані судом першої інстанції, продовжують діяти.

У цій ситуації суд, який розглядатиме справу про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, встановивши факт, що розгляд справи за первісним позовом ще не завершено, повинен відмовити у задоволенні позову, оскільки відсутня обов'язкова сукупність юридичних фактів та умов для задоволення такого позову.

Звісно, в описаній ситуації позивач (за похідним позовом) має право подати заяву про зупинення провадження у справі на підставі п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, згідно з якою суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства, – до набрання законної сили судовим рішенням в іншій справі [1].

Однак суд може відмовити у задоволенні такої заяви, мотивуючи це тим, що у справі зібрано всі докази, які дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), що є предметом судового розгляду.

У разі відмови в задоволенні заяви про зупинення провадження, якщо суд апеляційної інстанції не завершить розгляд апеляційної скарги позивача (за первісним позовом) до моменту завершення розгляду справи за похідним позовом, суд відмовить позивачу (за похідним позовом) у задоволенні позову через відсутність порушеного права.

Вважаємо, що наведені аргументи підтверджують, що двадцятиденний строк для подання позову про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову після набрання законної сили судовим рішенням, зазначеним у ч. 1 ст. 159 ЦПК України, є недостатнім. З огляду на це, необхідно збільшити цей строк до дев'яноста днів, за аналогією з ч. 7 ст. 158 ЦПК України, відповідно до якої у разі ухвалення судом рішення про задоволення позову заходи забезпечення продовжують діяти протягом дев'яноста днів з моменту набрання рішенням законної сили [1]. Пропонуємо внести зміни до ч. 2 ст. 159 ЦПК України та викласти її в наступній редакції: «У разі подання позову про відшкодування збитків,

завданих забезпеченням позову, протягом дев'яноста днів з моменту набрання законної сили судовим рішенням, зазначеним у частині першій цієї статті, відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову, здійснюється в першу чергу за рахунок коштів зустрічного забезпечення».

Слід відзначити, що зустрічне забезпечення може бути надане у вигляді банківської гарантії, поруки або іншого фінансового забезпечення на визначену судом суму від особи, фінансова спроможність якої підтверджується судом. У разі надання зустрічного забезпечення такого виду, важливо стежити, щоб строк дії такого забезпечення не завершився до остаточного вирішення справи про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову.

На нашу думку, суд не має повноважень втручатися в договірні відносини, зокрема між банком та відповідачем, і не може примусити банк продовжити дію гарантії на час розгляду справи про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. Проте, за відповідною заявою позивача, суд має можливість реагувати на завершення строку дії банківської гарантії шляхом накладення арешту на майно відповідача в межах суми цієї гарантії.

Висновки. Справи про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову мають свою специфіку, яка полягає у спрощеному предметі доказування порівняно з іншими справами про відшкодування шкоди. Позивачу не потрібно доводити протиправність дій заподіювача збитків та його вину, оскільки ці елементи не є обов'язковими для виникнення права на компенсацію таких збитків. Достатньо встановити факт завершення первісної справи не на користь заявника (позивача), наявність збитків, завданих вжитими в межах тієї справи заходами забезпечення позову, а також наявність відповідного причинно-наслідкового зв'язку між цими заходами та збитками.

Дослідження правового регулювання відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову, дозволило виявити ключові проблеми, які потребують вирішення для підвищення ефективності захисту прав учасників судового процесу. Особливу увагу слід приділити вдосконаленню процесуальних строків, що стосуються збереження зустрічного забезпечення при поданні позову про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. Запропоноване збільшення цього строку з двадцяти до дев'яноста днів сприятиме належній підготовці доказів та забезпечить ефективний захист прав і інтересів позивачів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у детальнішому вивченні практики застосування зустрічного забезпечення, а також у розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення процесуального законодавства для забезпечення ефективного та справедливого захисту інтересів усіх учасників судового процесу.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40 – 41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20240621#Text> (дата звернення: 15.07.2024).
2. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 707/2047/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120150675> (дата звернення: 15.07.2024).
3. Бааджи Н. П. Підстави та умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди / Н. П. Бааджи // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2008. С. 184 – 190.
4. Марцинкевич С. А. Відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову в адміністративному судочинстві: підстави, порядок, напрями вдосконалення / С. А. Марцинкевич // *Право і суспільство*. – 2020. – № 2 (2). – С. 190 – 196.
5. Буга Г.С. Забезпечення позову в цивільному процесуальному праві України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харк. нац. ун-т. внутр. справ. Харків, 2012. 21 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20240628#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

